

ZDOBIONE PUSTAKI CEMENTOWE

(Z BADAŃ NAD WSPÓŁCZESNĄ SZTUKĄ LUDOWĄ)

Jedną z nielicznych rozwijających się współcześnie nowych form twórczości ludowej jest zdobienie ścian domów zbudowanych z nietrądyjnych materiałów. Takim materiałem są betonowe pustaki. Były one znane już na początku lat 30-tych, jednak dopiero w latach powojennych weszły w masowe użycie we wsiach i miasteczkach i po dzień dzisiejszy buduje się z nich na terenie całego kraju domy i budynki gospodarcze.

Produkcja pustaków jest prosta — odlewa się je w drewnianych formach z masy płynnego cementu zmieszanego z piaskiem i wodą. Robią to albo sami zainteresowani na własnym podwórku, albo liczne, niewielkie wytwórnie, oferujące indywidualnym odbiorcom gotowy produkt.

Przeciętny pustak jest prostopadłością o wymiarach $25 \times 50 \times 25$ cm (wymary te mogą ulegać niewielkim przesunięciom), powierzchnię ma chropowatą, szarą lub ciemnoszarą. Budynki powstałe w wyniku zastosowania tego tworzywa stanowią szarą, odpychającą bryłę, trudną do zaakceptowania przez człowieka wrażliwego na estetykę otoczenia. Potrzeba przesłonięcia bądź upiększenia zbudowanych z pustaków ścian powstała chyba równocześnie z wprowadzeniem tego budulca.

W niektórych regionach Polski pustaki odlewa się w specjalnych odlewniach wyłożonych formach, dzięki czemu na ich ekspozycyjnej powierzchni odciska się ornament. Na zdobione w ten sposób pustaki dość wcześnie zwrócono uwagę. W 1948 r. ukazał się artykuł Marii Żywirskiej¹, przedstawiający jedną, szczególnie pięknie zakomponowaną formę na pustaki, pochodzącą z 1933 r., a znaną z rejonu Puszczy Białej, przy czym autorka wspomina również o innych zdobionych formach, z którymi się tam zetknęła.

Kilka lat później przekonano się, iż pokryte ornamentem pustaki występują na terenach znacznie rozleglejszych, niż słynąca z tradycyjnego zdobnictwa architektonicznego Kurpiowszczyzna. Począwszy od 1956 r., zespół Pracowni Dokumentacji Polskiej Sztuki Ludowej prowadzi ich systematyczną dokumentację fotograficzną w czasie badań terenowych. W archiwum Pracowni znajdują się obecnie 82 zdjęcia przedstawiające różne motywy użyte do dekoracji pustaków. Najstarszy z tych motywów nosi datę 1933 r., najnowsze pochodzą z lat 70-tych.

Rozprzestrzenienie i różnorodność zdobionych form, jak też aktualność samego zjawiska skłaniają do przedstawienia już teraz tej gałęzi twórczości ludowej, mimo iż dokumentacja nie została jeszcze zakończona i nie wszystkie wyłaniające się problemy zostały rozwiązane.

Wyrób ozdobnych form do produkcji pustaków nie różni się w zasadzie od wyrobu form do zdobienia masła, serów czy pierników, mieści się więc jako dziedzina zdobnictwa w zakresie snycerki. Cieśla czy stolarz mający snycerskie umiejętności używał do dekoracji form na pustaki tych samych narzędzi i wykorzystywał te same techniki, jakimi posługiwał się przy zdobieniu innych przedmiotów. Pomijając tylko technikę ażurową i ryt, jako zbyt słabo zaznaczające się w odlewie. Najczęściej posługiwano się zwykłą techniką wiórową, uzyskując proste, łamane lub wygięte linie oraz techniką klinową, dającą trójkątne zagłębienia. Rzadziej stosowano technikę wrąbkową, z charakterystycznymi dlań okrągłymi, owalnymi i łukowatymi wrąbkami oraz krystaliczną, pozostawiającą odwrócone ostrosłupy.

Wszystkie wspomniane wyżej elementy można było wypracować wypukło lub wgłębnie, co oczywiście w odlewie dawało odwrotny efekt. Niekiedy łączono w jednym motywie elementy wypukłe i wgłębne, wprowadzając tym pewne urozmaicenie. Nie

zawsze jednak można z fotografii jednoznacznie odczytać, z jaką wersją wzoru mamy do czynienia, patrząc bowiem na zdjęcia doznajemy złudzenia optycznego, tzn. w pierwszej chwili widzimy wzór wypukły, a po chwili ten sam wzór jawi nam się jako wgłębny. Przypuszczać jednak należy, że przeważnie wykonywano formy o ornamentach wgłębnych, łatwiejszym do uzyskania, co znaczy, iż pustaki otrzymywały dekoracje wypukłą, bardziej wyrazistą i lepiej widoczną z pewnej odległości. Oczywiście wykonawcy form pustakowych różnili się stopniem opanowania techniki, wyczuciem kształtu, proporcji, fantazją w doborze motywów czy umiejętnością adaptacji już istniejących wzorów. Obok form prymitywnych, wykonywanych po partacku, spotykamy wyszukane kompozycje, zadziwiające sprawnością warsztatową, zwykle bowiem te przymioty występują razem.

Trudno z całą pewnością stwierdzić, co decydowało o wyborze techniki i rodzaju ornamentu, jakimi kryteriami kierował się snycerz, opracowując formę. Żywirska w swym artykule pisze o starym cieśli z Wyszkowa, który przed przystąpieniem do wykonania formy przychodził na miejsce budowy i naradzał się z właścicielem. Cieśla ten był równocześnie autorem wszystkich zdobionych detali architektonicznych tego budynku. „Ten cieśla, który z całym zamilowaniem rozwinął bogactwo swoich możliwości kompozycyjnych w wykonaniu skomplikowanego zdobienia profilowanego szczytu chaty, jej gzymsów nadokiennych, obić naroży, wreszcie misternego ganku, pragnąc związać w artystyczną całość dom, wykonał o swoistym charakterze ornament również na cementowej podmurówce (...) W założeniach kompozycyjnych tych wszystkich partii chaty artysta trzymał się nowych kanonów: rzeźby nadokienne mają dużo światła, w zakończeniu dachu nie ma dawnego śparoga-koźliny, tylko rodzaj nowoczesnego pazurowania. Tymczasem rysunek formy nosi wybitne piętno dawnych zdobniczych tradycji kurpiowskich.”

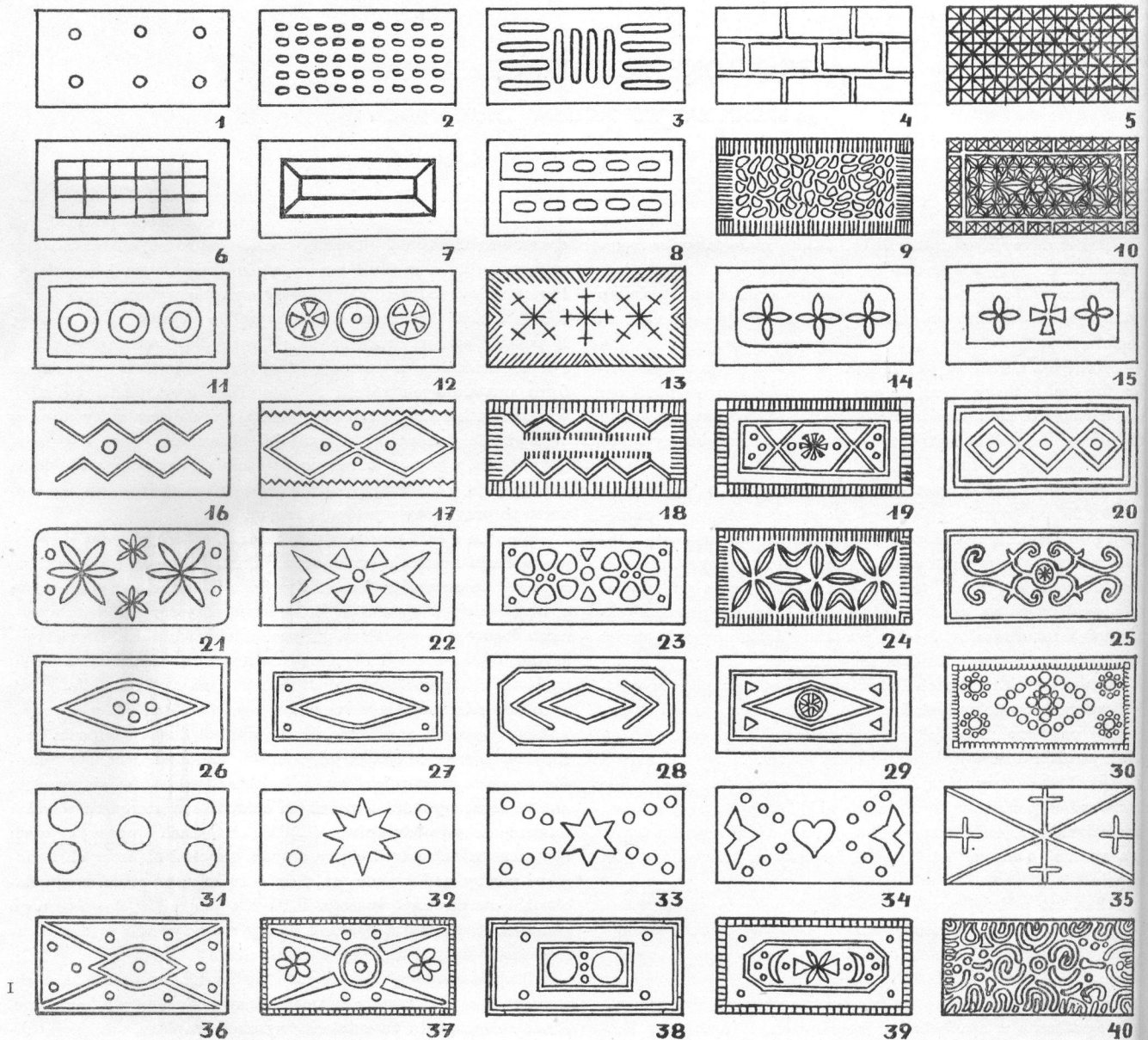
Najprawdopodobniej w podobny sposób postępowali wielu innych snycerzy. Narady z zamawiającymi formy były konieczne, choćby ze względu na ustalenie wysokości zapłaty, a ca niewątpliwie zależała od stopnia skomplikowania ornamentu. Wiadomo również, co wynika z fotografii, że niekiedy dla jednego budynku zamawiano kilka różnych form, a zatem ich wykonawca projektował całą płaszczyznę ściany. Musiał więc brać pod uwagę przeznaczenie i użytkowanie budynku, a także musiał się liczyć z gustem i opinią użytkownika oraz pozostałych mieszkańców wsi. Wygląd budynku stanowi bowiem wizytówkę społeczną jego właściciela, a zarazem świadczy o umiejętnościach tego, który go zaprojektował i wykonał. Toteż opracowanie formy na pustaki było zadaniem o wiele bardziej złożonym niż sporządzenie podobnej, wydawałoby się, formy na masło czy na pierniki, która jest całością samą w sobie, oglądaną tylko w ograniczonym kręgu osób, co nie pociąga za sobą trwałych, społecznie ważnych konsekwencji.

Ornament na pustaku zamyka się w prostokącie wyznaczonym przez jego ścianę licową, a więc w wymiarach 25×50 cm. Wyjątkowo tylko ornament mieści się w prostokącie dwu lub trzykrotnie nawet wydłużonym lub w kwadracie obejmującym połowę prostokąta. Wiąże się to jednak z kompozycją całej ściany zbudowanej z pustaków i stanowi odrębne zagadnienie.

W zdecydowanej większości, bo aż w ok. 75%, ornamentów występują motywy geometryczne. Znacznie rzadziej, ok. 20%, spotyka się ornamenty roślinne. Do wyjątków należą motywy zoomorficzne i inne.

Motywy geometryczne na pustakach zbudowane są z elementów prostych lub złożonych, powszechnie w snycerce stoso-

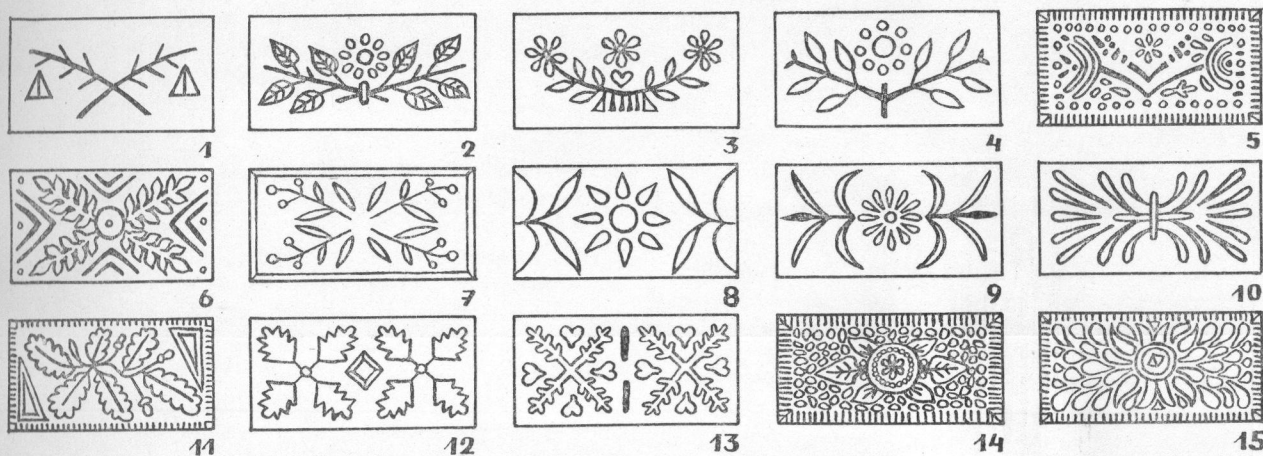
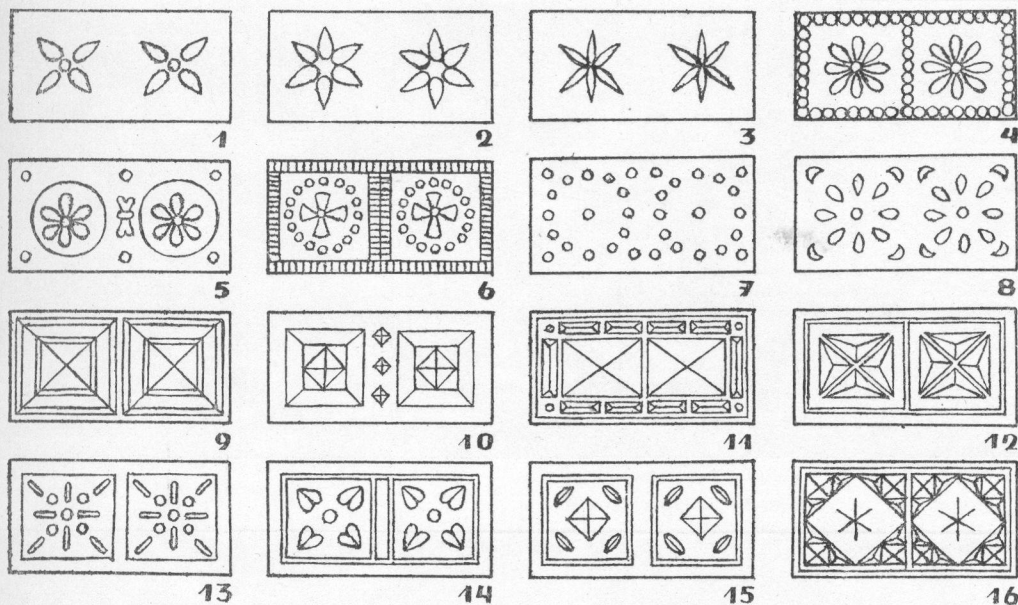
TABLICE MOTYWÓW WYSTĘPUJĄCYCH NA PUSTAKACH

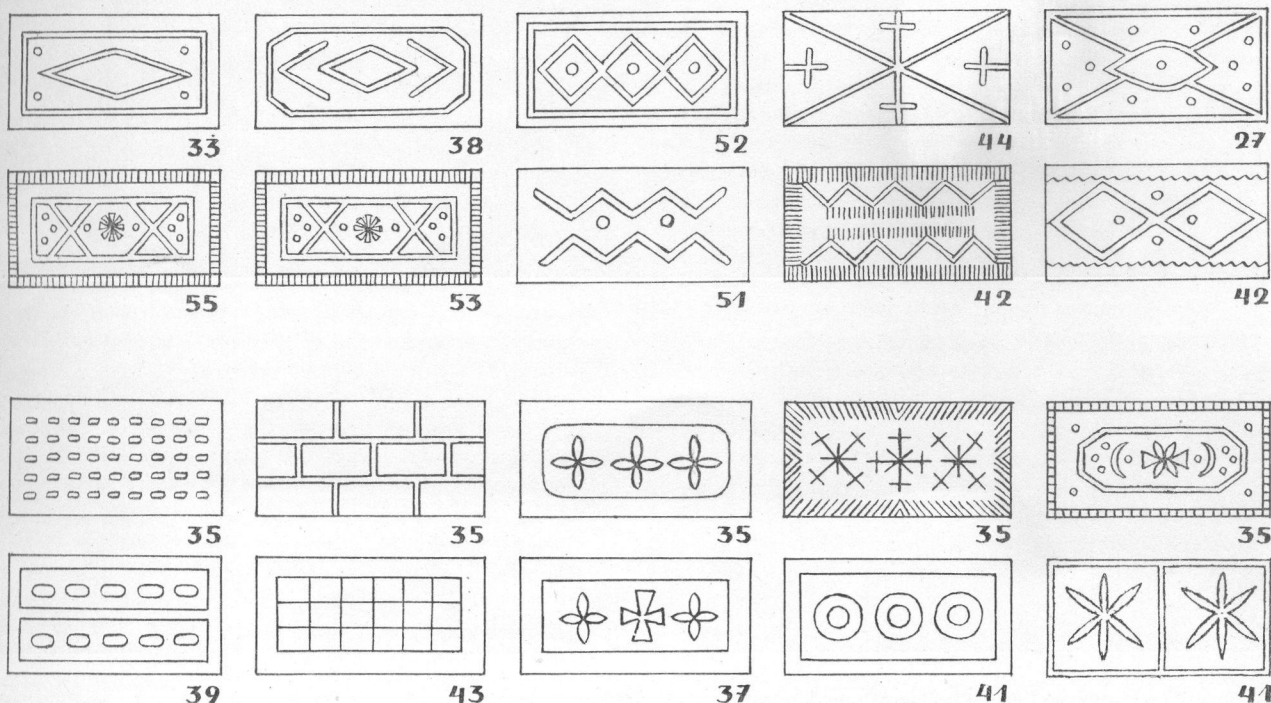
Tablica I. Wykaz miejscowości: 1 — Czajki, woj. białostockie. 2 — Trzianna, woj. skierniewickie. 3 — Lisna, woj. skierniewickie. 4 — Trzianna. 5 — Sulęcín Szlach., woj. ostrołęckie. 6 — Kurzeszyn, woj. skierniewickie. 7 — Dzierżnki, woj. sieradzkie. 8 — Podskarbie Król., woj. skierniewickie. 9 — Osowiec, woj. skierniewickie. 10 — Gomulin, woj. piotrkowskie. 11 — Małecz, woj. skierniewickie. 12 — Sulęcín Szlach. 13 — Trzianna. 14 — Trzianna. 15 — Miłochów, woj. skierniewickie. 16 — Dębice, woj. kaliskie. 17 — Żelechlin, woj. skierniewickie. 18 — Łęszczyn, woj. sieradzkie. 19 — Łęszczyn. 20 — Wygoda Plugawska, woj. kaliskie. 21 — Grabienice, woj. konińskie. 22 — Czernice, woj. sieradzkie. 23 — Józefów, woj. kaliskie. 24 — Świeca, woj. kaliskie. 25 — Boguszyce, woj. białostockie. 26 — Zawady, woj. białostockie. 27 — Lipnica, woj. sieradzkie. 28 — Jasień, woj. skierniewickie. 29 — Kawęczyn, woj. konińskie. 30 — Stara Wieś, woj. białkopodlaskie. 31 — Plewki, woj. suwalskie. 32 — Zambrzyce Stare, woj. łomżyńskie. 33 — Kurnos, woj. piotrkowskie. 34 — Oleśnik, woj. piotrkowskie. 35 — Kuzenin, woj. piotrkowskie. 36 — Kurzajama, woj. plockie. 37 — Bereza, woj. białkopodlaskie. 38 — Osiny, woj. konińskie. 39 — Trzianna. 40 — Zimne, woj. plockie.

Tablica II. Wykaz miejscowości: 1 — Grąbków, woj. konińskie. 2 — Plewki, woj. suwalskie. 3 — Małecz, woj. skierniewickie. 4 — Sulęcín Szlach., woj. ostrołęckie. 5 — Smaszew, woj. konińskie. 6 — Antoniew, woj. plockie. 7 — Klejwy, woj. suwalskie. 8 — Wiskitki, woj. wrocławskie. 9 — Kadłub, woj. sieradzkie. 10 — Smaszew. 11 — Kawęczyn, woj. konińskie. 12 — Uzdowo, woj. ciechanowski. 13 — Dąbno-Holędry, woj. konińskie. 14 — Stara, woj. kieleckie. 15 — Stanisławów, woj. plockie. 16 — Łaski, woj. częstochowski.

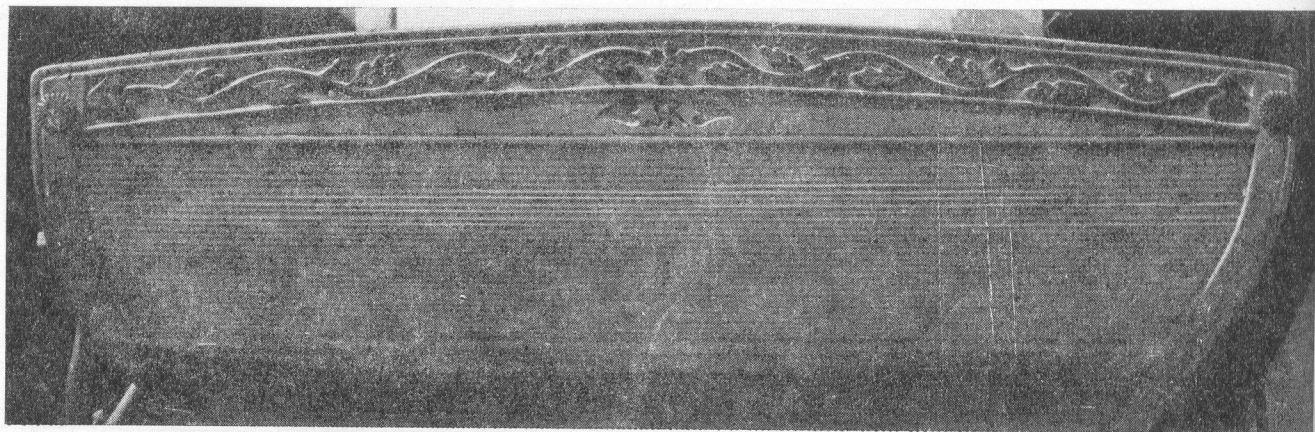
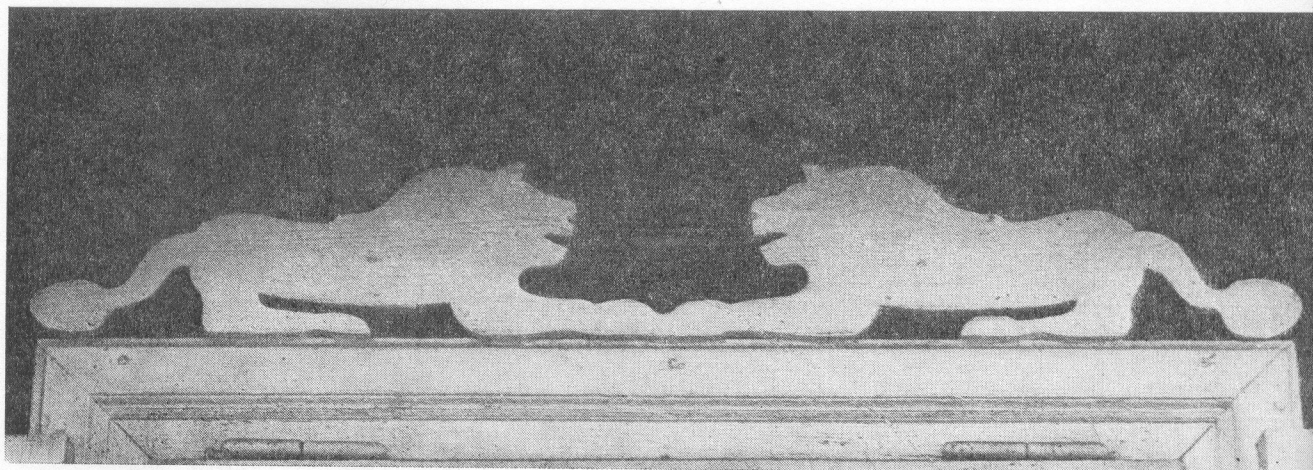
Tablica III. Wykaz miejscowości: 1 — Gąsiorów Duży, woj. konińskie. 2 — Gąsiorów Mały, woj. konińskie. 3 — Gąsiorów Mały. 4 — Gąsiorów Duży. 5 — Zimne, woj. plockie. 6 — Łąki, woj. sieradzkie. 7 — Tarnowa, woj. konińskie. 8 — Gomulin, woj. piotrkowskie. 9 — Braciejowice, woj. lubelskie. 10 — Braciejowice. 11 — Bogusze, woj. białostockie. 12 — Podbiele, woj. ostrołęckie. 13 — Trąbki, woj. wrocławskie. 14 — Piątek, woj. plockie. 15 — Bereza, woj. białkopodlaskie.

Występowanie zbliżonych i różnych motywów w zależności od ich rozprzestrzenienia geograficznego

Tablica IV, V. Cyfry przy rysunkach odpowiadają numerom miejscowości na mapie (il. 15).

Il. 6. Pustaki z motywem lwów, Chodorążek, woj. wrocławskie. Il. 7. Nadokiennik zdobiony motywem lwów, Posiadaly, woj. siedleckie. Il. 8. Fragment oparcia sań, zdobionego motywem gałęzi dębowej, Stepków, woj. chełmskie. Il. 9. Zdobione pustaki, Rzeczyca, woj. skierniewickie.

wanych przy zdobieniu detali architektonicznych, dekoracji mebli i innych przedmiotów². Niektóre z tych elementów mają znaczenie symboliczne (np. krzyż, krzyż podwójny, rozeta, serce, gwiazdy, księżyc). Trudno jednak osądzić, czy wprowadzenie tych symboli było świadome, tzn. czy twórca zdawał sobie sprawę z istotnej wartości symbolu i umieszczając go miał określoną intencję, czy też kierował się jedynie walorami dekoracyjnymi w wyborze elementu.

W płaszczyźnie prostokąta zawiera się zazwyczaj jeden motyw główny, rzadziej dwa motywy. Prawie połowa z nich występuje w towarzystwie motywów krawędziowych, zbudowanych z prostych elementów ułożonych pasowo, a tylko wyjątkowo symetrycznie.

Tablica I (il. 1) przedstawia pojedyncze motywy geometryczne, zajmujące całą lub prawie całą powierzchnię pustaka. Zestawiając ze sobą te motywy, kierowano się przede wszystkim zasadami ich zakomponowania. Niektóre sposoby zdobienia, polegające na rytmicznym wypełnieniu płaszczyzny prostymi elementami (il. 1/1, 2, 3, 4, 5) bądź wyodrębnieniu z tej płaszczyzny prostokąta (il. 1/6, 7, 8), czasem dodatkowo podkreślonego ornamentem brzeżnym (il. 1/9, 10) — naśladują cegłę, kafelki lub popularne w architekturze małych miasteczek „boniowanie”. Inne formy są już oryginalnym wytworem fantazji wiejskich rzemieślników i umiejętną adaptacją tradycyjnych wzorów. Spotykamy tu różne rozwiązania kompozycyjne:

- pasowy układ trzech elementów o rytmie jednostajnym (il. 1/11, 14) lub zmiennym (il. 1/12, 13, 15);
- pasowy układ, wzbogacony dodatkowym wewnętrznym podziałem płaszczyzny przy pomocy łamanych i krzyżujących się linii z dostosowanym doń rozmieszczeniem pozostałych elementów (il. 1/16, 17, 18, 19, 20);
- układ pośredni pomiędzy pasowym a ośrodkowym, gdzie przy wydłużonym kształcie motywu zaznaczono środek (il. 1/22, 25) lub oś symetrii (il. 1/21, 23, 24);
- kompozycja oparta na zasadzie wpisania w prostokąt równoległoboku, przy czym elementy uzupełniające podkreślają bądź figurę podstawową (il. 1/27), bądź w nią wpisana (il. 1/26, 28), bądź obie jednocześnie (il. 1/29, 30);
- elementy rozmieszczone w sposób akcentujący cechy prostokąta: kąty i środek (il. 1/31, 32) oraz przekątne i środek (il. 1/33, 34, 35, 36, 37).

Tablica II (il. 2) przedstawia rozwiązania kompozycyjne przy zastosowaniu dwu równoważnych motywów geometrycznych. Prostokąt ściany pustaka jest podzielony na dwie części zbliżone do kwadratów, w każdej z tych części jest umieszczony jeden motyw. Większość z tych motywów występuje w wyodrębnionych polach, niekiedy podkreślonych ornamentem brzeżnym. Motywy są zawsze symetrycznie ustawione względem siebie. W dwu wypadkach odmiennymi elementami zaznaczono oś symetrii (il. 2/5, 10) albo też symetrię zaakcentowano oznaczając przeciwległe boki motywów (il. 2/11). Składające się na motywy elementy są bądź uporządkowane ośrodkowo (il. 2/1, 2, 3, 4), przy czym czasem bardziej kierowano się układem przekątnych kwadratów niż ich środkami (il. 2/12, 13), bądź też zbudowane są na zasadzie wpisania w kwadrat koła (il. 2/5, 6, 7, 8) lub innych figur (il. 2/9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16).

Motywy roślinne przy zdobieniu pustaków cieszyły się, jak już wspomniałam, mniejszą popularnością. Elementy zdobnicze, jakimi się posługiwano, spotyka się również w zdobnictwie architektury, mebli, środków transportu itp. (il. 8) zarówno na terenach, gdzie zdobione pustaki występują, jak też i w innych regionach kraju. Analogie są jednak w przypadku motywów roślinnych trudniejsze do stwierdzenia, jako że motywy te komponowane były bardziej indywidualnie i różnorodnie, większy więc był repertuar stosowanych elementów i możliwości ich stylizacji, a mniejszy jest materiał porównawczy.

Tablica III (il. 3) obejmuje rozmieszczenie motywów roślinnych. Widzimy tu kilka zasadniczych układów kompozycji:

- dwie krzyżujące się gałązki (il. 3/1, 2) przechodzące w girlandę (il. 3/3), w drzewko (il. 3/4) lub w motyw mocno stylizowany, zamknięty ornamentem brzeżnym (il. 3/5);
- gałązki umieszczone wzdłuż przekątnych prostokąta (il. 3/6, 7) lub tylko wzdłuż jednej z przekątnych (il. 3/11) albo też układ dwu motywów zbudowanych na przekątnych kwadratu (il. 3/12, 13);
- układ gałązek lub liści odchodzących od odrębnie zaakcentowanego środka w przeciwnych kierunkach (il. 3/8, 9, 10) lub stylizowane elementy odchodzące od umieszczonego centralnie fantazyjnego kwiatu w ten sposób, że wypełniają całą zdobioną płaszczyznę, otoczoną ornamentem brzeżnym (il. 13/14, 15).

Motywy zoomorficzne zanotowano na pustakach tylko dwukrotnie. Na il. 6 widzimy ustawione naprzeciwko siebie lwy. Motyw lwów dość często występował w ludowej snycerce w okresie międzywojennym i później na terenach niezbyt odległych od miejsca znalezienia zdobionych w ten sposób pustaków (il. 7 przedstawia przykładowo lwy jako dekorację nadokienników).

Drugi przykład motywów zaczerpniętych ze świata zwierzęcego daje ilustracja zamieszczona we wzmiankowanej publikacji Marii Żywirskiej. Przedstawia ona ptaki ustawione obok doniczek z kwiatami. Jak twierdzi Żywirska, jest to motyw typowy dla Kurpiowszczyzny.

Pozostają jeszcze dwa motywy, nie mieszczące się w żadnej z omówionych powyżej grup. Są to: motyw serca pomiędzy jakby dwoma buketami stylizowanych liści (il. 16) i motyw dwu stykających się ze sobą lir greckich (il. 11). Popularność serca jako elementu zdobniczego jest powszechnie znana. Natomiast lirę w zdobnictwie ludowym spotyka się rzadko. Niemniej i tu udało się znaleźć analogie — il. 12 przedstawia lirę jako zakończenie sterczyń dachowej.

Pojedynczy pustak jest elementem składającym się na kompozycję ściany. Pośród wszystkich fotografii wybrano dziesięć, które dają niejakię pojęcie o dekoracyjnych rozwiązaniach większej płaszczyzny, zwłaszcza naroży oraz otoczenia drzwi i okien. Brak niestety ujęcia całego budynku.

Najprostszym, a wprowadzającym już pewne urozmaicenie sposobem komponowania ściany jest szachownicowy układ pustaków, co wynika zresztą z samej techniki budowania. Natomiast najbardziej wyszukany przykład pokazuje il. 13, gdzie do zakomponowania ściany użyto dwu zbliżonych form a różnych motywów — przy czym jeden z nich zastosowano ponadto w wersji odwróconej; obramowanie okien tworzą pustaki i połówki pustaków o dwu innych motywach, zaś nad i pod oknem umieszczono specjalnie przygotowane, odpowiednio dłuższe pustaki o jeszcze innym wzorze, górę domu zaś wyodrębniono wprowadzeniem dodatkowego motywu. W sumie dla ozdobienia tej partii ściany posłużono się sześcioma motywami, uzyskując kompozycję harmonijną i urozmaiconą. Na il. 14 widzimy kolejny fragment ściany, zaprojektowany w sposób może mniej efektowny, lecz również przemyślany. Górną część ściany ozdobiono fryzem, a do obramowania okna przygotowano pustaki o odmiennym niż na pozostałych wzorze. Ciekawie ozdobiony szczyt budynku przedstawia il. 9. Użyto tutaj pustaków prawie czterokrotnie dłuższych, z dostosowanym do tej długości ornamentem, który odznacza się tym mocniej na tle ściany zupełnie pozbawionej dekoracji. Rozwiązując kompozycyjnie naroża zdobiono czasem połówki pustaków motywem będącym uproszczonym przetworzeniem motywu występującego na pozostałych pustakach.

Interesujący sposób zdobienia ściany wzorami malowanymi wapnem na powierzchni pustaków pokazuje il. 10. Prawdopodobnie właściciela tego budynku nie było stać albo też nie zależało mu na zdobieniu form na pustaki, jednak postarał się w inny, prostszy sposób ożywić monotonną płaszczyznę ściany.

Zasięg występowania zdobionych pustaków na terenie Polski — w świetle dotychczasowych badań — przedstawia mapka (il. 15). Zaznaczono na niej miejscowości, w których wykonano foto-

10

grafie, jak też i te nieliczne, z których pochodziła forma do odlewów. Z mapy tej wynika, że zdobienie pustaków występuje przede wszystkim w Polsce środkowej i północno-wschodniej. Przy braku szczegółowych informacji ustalenie zasięgów i czasokresów działalności poszczególnych twórców byłoby w pewnym stopniu możliwe tylko poprzez analizę porównawczą formy, motywów występujących w stosunkowo bliskim sąsiedztwie. Trudność polega jednak na tym, że w czasach współczesnych kryterium bliskości terytorialnej nie ma już większego znaczenia, toteż należy je traktować jedynie jako punkt wyjścia. Dostrzec to można analizując np. zestaw motywów przedstawionych na tablicy IV (il. 4). (Cyfry przy rysunkach odpowiadają numerom miejscowości na mapie). Mniejsze czy większe podobieństwa formalne zarówno w wyborze elementów, jak i w sposobie ich zakomponowania występują na dużym obszarze, przy czym motywy zarejestrowane w najbardziej odległych miejscowościach (42, 51 oraz 33, 38) są najbardziej do siebie zbliżone, co pozwala przypuszczać, iż pochodzą one z jednego warsztatu. Z kolei zestaw motywów na tablicy V (il. 5) daje przykład odmiennej sytuacji. Motywy znalezione w tej samej miejscowości (oznaczone na rysunkach, jak i na mapie cyfrą 35) i w miejscowościach sąsiednich tak dalece różnią się od siebie, wyraźnie dzieląc się na dwie grupy, iż wydaje się uzasadnioną hipotezą o istnieniu na tym terenie dwu twórców nie utrzymujących ze sobą kontaktów lub działających w różnych okresach czasu. Analogicznie rozumując, można by się ustosunkować do całości zgromadzonego materiału. Jednak płynące stąd wnioski, przy braku konkretnych danych, miałyby jedynie hipotetyczny charakter, lepiej więc powstrzymać się od ich formułowania, jako że istnieje jeszcze możliwość ich weryfikacji w terenie.

Blisko półwieczny okres rozwoju zdobnictwa pustaków w Polsce środkowej i północno-wschodniej wymagałby również okreslenia kolejnych tendencji ewolucyjnych, zmian źródeł inspiracji przy wprowadzeniu nowych wzorów, co niewątpliwie wiąże się z przemianami kulturowymi, jakie się w tym czasie dokonały.

Nie wiadomo natomiast, czy w innych częściach kraju pustaków nie zdobiono, czy też po prostu nie dysponujemy odpowiednią dokumentacją. Pytanie to musi chwilowo pozostać bez odpowiedzi. Prowadzone bowiem przez naszą Pracownię badania, aczkolwiek w ciągu 30 lat objęły penetracją obszar całego kraju,

to jednak nie pozwalają na stwierdzenie, gdzie obecnie występują zdobione pustaki.³ Nie zawsze też odnotowano ich obecność w dawniejszych penetracjach terenowych. Zastrzeżenie to dotyczy również publikowanej tu mapki, która wskazuje jedynie punkty zanotowane w naszych badaniach. Ogólna jej wymowa jest jednak prawdziwa.

Czym więc wytłumaczyć, że przy tak znacznym w Polsce upowszechnieniu budownictwa z pustaków występowanie form zdobionych ma zasięg dość ograniczony? Istotne wydaje się tu tutaj to, że zasięg ten pokrywa się w znacznej mierze z granicami dawnej Kongresówki, gdzie zdobnictwo architektoniczne było znacznie rozwinięte. Z kolei okres występowania zdobionych form pustaków przypada na czasy współczesne, kiedy różnice kulturowe, wynikające z przynależności do różnych zaborów, uległy zatarciu, wzrosła natomiast ruchliwość społeczna. Stąd też można przypuszczać, iż dekorowane formy na pustaki powstały na terenach posiadających tradycje zdobnicze, a następnie moda ta rozszerzyła się na sąsiednie rejony. Umiejscowienie najstarszych znalezionych form potwierdza to przypuszczenie. Należy tu dodać, że moda na zdobione pustaki rozprzestrzenia się nadal. Powstają coraz to nowe rozwiązania, jak np. zaobserwowane ostatnio w rejonie Gór Świętokrzyskich pustaki, na których odciśnięty wzór został jeszcze dodatkowo pomalowany różnobarwnymi farbami.

Trudno natomiast stwierdzić, jak z estetycznego punktu widzenia oceniane jest budownictwo z pustaków na terenach, na których zdobionych form nie znaleziono? Czy oznacza to obojętność mieszkańców na brzydotę tego budulca, czy, podobnie jak w znanych mi okolicach podkrakowskich, ściany domów zbudowanych z pustaków pokrywa się tynkiem, a mniej eksponowane budynki gospodarcze pozostawia się w stanie surowym. W tym wypadku mieszkańcy wolą raczej przesłaniać tynkiem pustaki niż zastanawiać się nad ich upiększaniem. Tak samo zresztą pokrywa się tynkiem ściany zbudowane z innych materiałów. Ściany te następnie maluje się, niekiedy w różnobarwne wzory, czasem jeszcze zdobi się tłuczonymi lusterkami lub kolorowymi odpadkami z tworzyw sztucznych itp. Zdobione w ten sposób domy można spotkać zarówno na wsi, jak i w małych miasteczkach, a czasem i w mieście, na terenie chyba całej Polski. Można zaobserwować w tej dziedzinie lokalne mody, być może w pewnym stopniu związane z rodzajem i pochodzeniem surowca użytego do dekoracji ścian. Wszystko to jednak świadczy o tym, jak wielką wagę przywiązują się do wyglądu zewnętrznego domu. Wygląd ten niewątpliwie bowiem wpływa na prestiż właściciela w miejscowym środowisku.

Bujny rozwój różnych form omawianego tu zdobnictwa może najbardziej jaskrawym przykładem przemian w upodobaniach estetycznych tzw. warstw nieelitarnych.

PRZYPISY

¹ M. Żywirska, *Kurpiowska forma cementowa na „pustaki”*, „Pol. Szt. lud.”, R. II, 1948, nr 9—10.

² M. Gładysz, *Góralskie zdobnictwo drewniane na Śląsku*, Kraków 1935.

³ Na zdobione pustaki natrafiono również w czasie ostatnich badań w woj. woj. kieleckim, częstochowskim, nowosądeckim i rzeszowskim.

ie wystę-
obecność
ie to do-
e jedynie
wymowa

w Polsce
nie form
je się tu-
granicami
zne było
ych form
kulturo-
uległy za-
ż można
na tere-
moda ta
starszych
y tu do-
ię nadal.
rwowane
orych od-
żnobarw-

punktu
mach, na
o obojęt-
obnie jak
w zbudow-
onowane
. W tym
pustaki,
esztą po-
ów. Scia-
ory, cza-
wymy od-
ób domy
teczkach,
na zaob-
pewnym
użytego
jak wiel-
. Wygląd
w miejs-

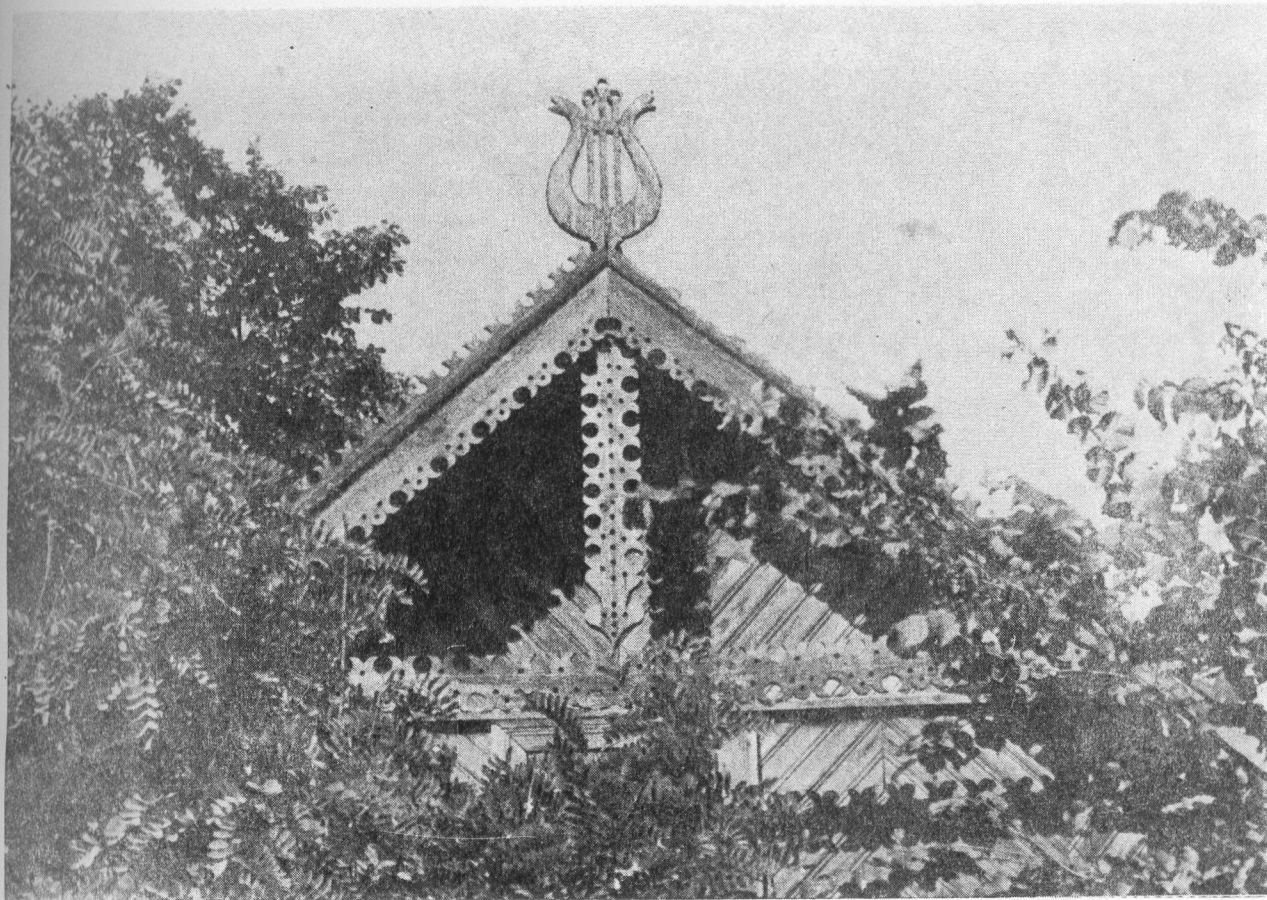
stwa jest
upodoba-

pustaki”

Śląsku,

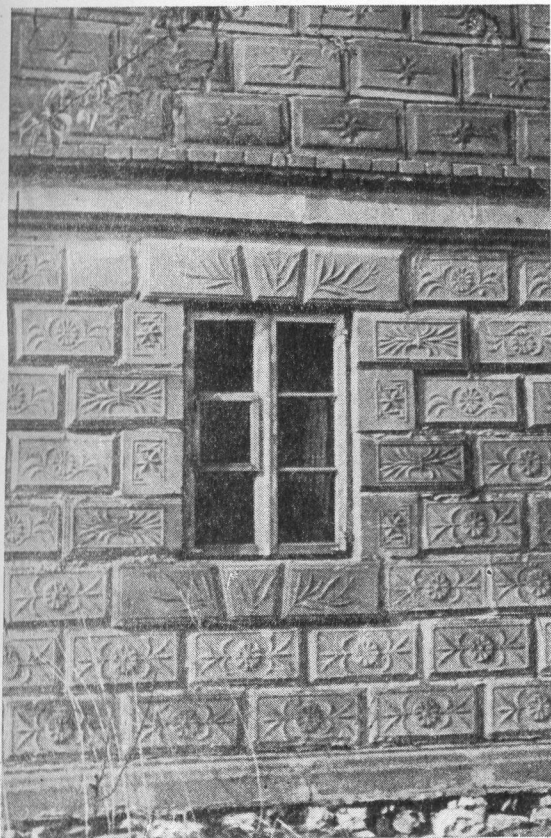
nie ostat-
wosądec-

11

12

Il. 10. Pustaki malowane wapnem, Borki, woj. siedleckie. Il. 11. Pustaki zdobione motywem liry greckiej, Rojewo, woj. wrocławskie. Il. 12. Sterczyzna dachowa w kształcie liry greckiej, Husaki, woj. białostockie. Il. 13. Fragment ściany z pustaków, Braciejowice, woj. lubelskie. Il. 14. Fragment ściany z pustaków, Kadlub, woj. sieradzkie.

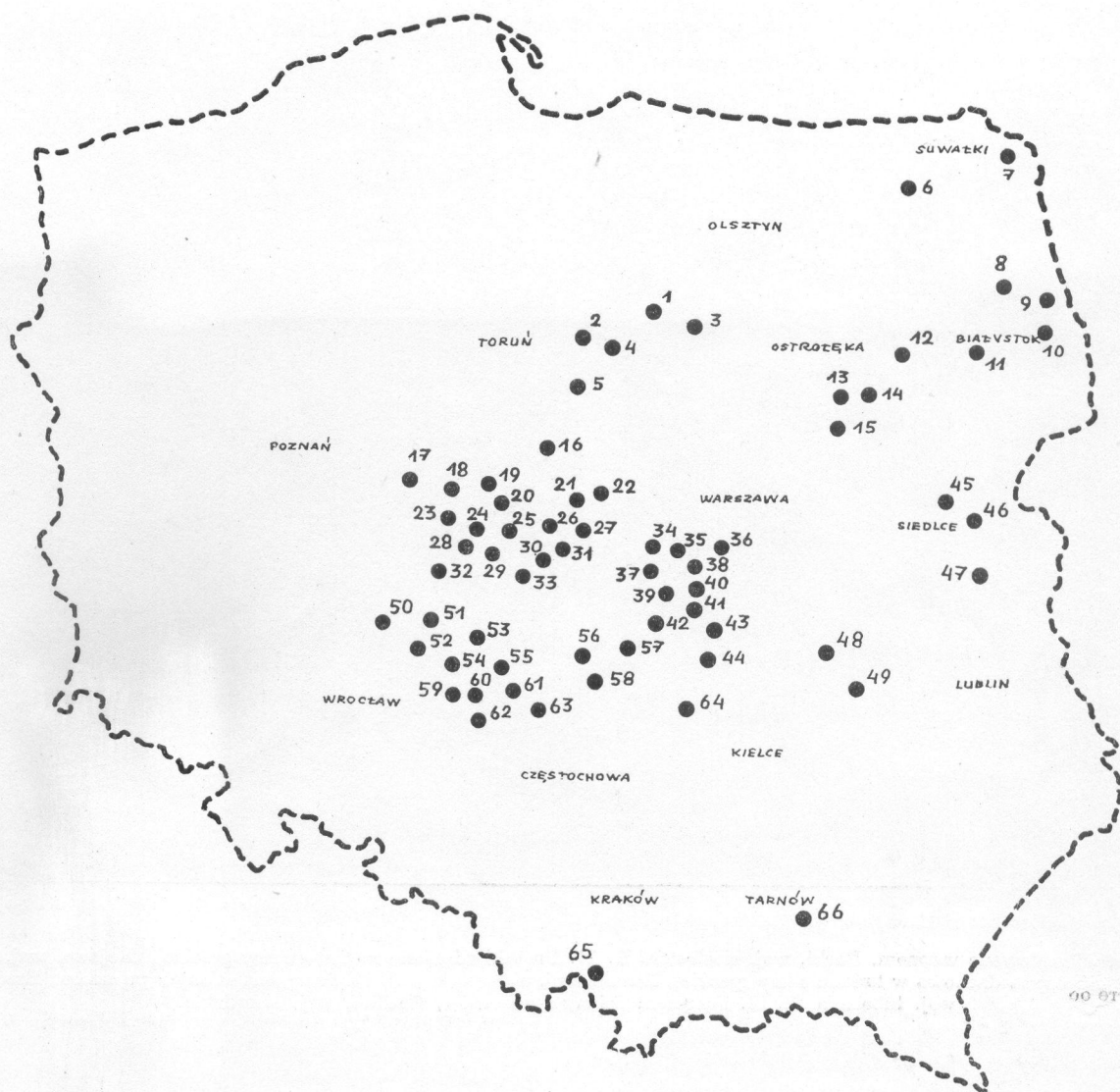

13

14

15

Il. 15. Mapa obrazująca zasięg występowania zdobionych pustaków na terenie Polski (w świetle dotychczasowych badań): 1 — Kiełpiny, woj. ciechanowskie. 2 — Trąbin, woj. włocławskie. 3 — Uzdowo, woj. ciechanowskie. 4 — Rojewo, woj. włocławskie. 5 — Chodorążek, woj. włocławskie. 6 — Plewki, woj. suwalskie. 7 — Klejwy, woj. suwalskie. 8 — Krasne, woj. białostockie. 9 — Bogusze, woj. białostockie. 10 — Zawady, woj. białostockie. 11 — Czajki, woj. białostockie. 12 — Zambrzyce, woj. łomżyńskie. 13 — Sulęcín Szlach. woj. ostrołęckie. 14 — Poddiele, woj. ostrołęckie. 15 — Niemiry, woj. ostrołęckie. 16 — Wistka, woj. włocławskie. 17 — Osiny, woj. konińskie. 18 — Dążno-Holędry, woj. konińskie. 19 — Gąsiorów Mały, woj. konińskie. 20 — Gąsiorów Duży, woj. konińskie. 21 — Stanisławów, woj. płockie. 22 — Antoniew, woj. płockie. 23 — Grabienice, woj. konińskie. 24 — Smaszew, woj. konińskie. 25 — Grabów, woj. konińskie. 26 — Zimne, woj. płockie. 27 — Kurzajama, woj. płockie. 28 — Tarnowa, woj. konińskie. 29 — Kawęczyn, woj. konińskie. 30 — Łązki, woj. sieradzkie. 31 — Piątek, woj. płockie. 32 — Józefów, woj. kaliskie. 33 — Lipnica, woj. sieradzkie. 34 — Lisna, woj. skierniewickie. 35 — Trzecianna, woj. skierniewickie. 36 — Osowiec, woj. skierniewickie. 37 — Miłochniewice, woj. skierniewickie. 38 — Jasień, woj. skierniewickie. 39 — Podskarbiec Król., woj. skierniewickie. 40 — Rzeczyca, woj. skierniewickie. 41 — Małecz, woj. skierniewickie. 42 — Żelechlin, woj. skierniewickie. 43 — Kurzeszyn, woj. skierniewickie. 44 — Kuzenin, woj. piotrkowskie. 45 — Szpaki Stare, woj. białkopodlaskie. 46 — Stara Wieś, woj. białkopodlaskie. 47 — Bereza, woj. białkopodlaskie. 48 — Zawada, woj. radomskie. 49 — Braciejowice, woj. lubelskie. 50 — Świeca, woj. kaliskie. 51 — Dębice, woj. kaliskie. 52 — Wygoda Plugawska, woj. kaliskie. 53 — Łeszczyń, woj. sieradzkie. 54 — Radostów, woj. kaliskie. 55 — Mała Wieś, woj. sieradzkie. 56 — Kurnos, woj. piotrkowskie. 57 — Gomulin, woj. piotrkowskie. 58 — Oleśnik, woj. piotrkowskie. 59 — Kadłub, woj. sieradzkie. 60 — Gabrielów, woj. sieradzkie. 61 — Czernice, woj. sieradzkie. 62 — Dietrzniki, woj. sieradzkie. 63 — Laski, woj. częstochowskie. 64 — Stara, woj. kieleckie. 65 — Zawoja, woj. bielskie. 66 — Wiewiórka, woj. tarnowskie.

Mapa (il. 15) i tablice (il. 1—5): opr. Autor, rys. M. Czarnecka

Fot.: E. Fryś-Pietraszkowa — il. 13; J. Opatowicz — il. 10; M. Przeździecka — il. 8; J. Świdorski — il. 6, 7, 9, 12, 14, 16

Il. 16. Pustaki zdobione motywem serca, Radostów, woj. kaliskie.